

„Et aiestat en Ongri' et en Franssa” /

„És valék úgy Magyar-, mint Franciaországba”

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS FRANCIA KAPCSOLATAI

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS

FRANCIA

KAPCSOLATAI

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS FRANCIA KAPCSOLATAI

A Ferenczy Múzeumban, Szentendrén megrendezett,
2016. május 16. és június 30. közötti kiállítás katalógusa

szerkesztette **BÁRÁNY ATTILA, BENKŐ ELEK, KÁRPÁTI ZOLTÁN**

DEBRECEN – SZENTENDRE 2016

MEMORIA HUNGARIAE 3

Sorozatszerkesztő BÁRÁNY ATTILA

A MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport kiadványa.

MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, LP2014–13/2014.

Kutatócsoport-vezető BÁRÁNY ATTILA • memhungunideb.hu

Felelős kiadó FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM, Szentendre • muzeumicentrum.hu

GULYÁS GÁBOR igazgató

Együttműködő partner MTA BTK RÉGÉSZETI INTÉZET • ri.btk.mta.hu

Könyvterv KELEMEN RICHÁRD • ke.net/kelemenrichard

ISBN 978 963 508 837 9

ISSN 2498 7794

© 2016, MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport

© Bárány Attila © Benkő Elek © Györkös Attila © Kiss Gergely © Novák Ádám

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva.

A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorozható és nem terjeszthető.

Printed in Hungary

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

Tartalomjegyzék

7	Előszó – Gulyás Gábor
11	III. Béla (1172–1196) nyugati kapcsolatai – Bárány Attila
12	II. András, az európai uralkodó – Bárány Attila
17	Magyar főpapok a „párizsi egyetemen” (Studium Parisiense) és a magyar királyi kancellária – Kiss Gergely
25	Francia származású főpapok II. András uralkodása idején – Kiss Gergely
39	Főpapi pecsétek II. András korában – Novák Ádám
47	II. András pecsétjei – Novák Ádám
53	A keresztes hadjárat és a Latin Császárság – Bárány Attila
63	Jolánta királyné és a Courtenay-familia – Bárány Attila
71	Courtenay Róbert Magyarországon (1220–1221) – Bárány Attila
77	Anjou Izabella magyar királynéi pecsétjei – Novák Ádám
81	A középkori pecsétek 3D modellezéséről – Novák Ádám
83	A ciszterci rend – Györkös Attila, Benkő Elek
87	A ciszterci rend a középkori Magyarországon. A pilisi monostor – Györkös Attila, Bárány Attila, Novák Ádám
99	A pilisi monostor alapítása és építéstörténete – Benkő Elek
113	Temetkezések a középkori pilisi apátságban – Benkő Elek
123	A pilisi lovagi sír a káptalanteremben – Bárány Attila – Benkő Elek
133	A pilisi ciszterci monostor könyvtárának régészeti maradványai – Benkő Elek
141	Összefoglalás
147	Bibliográfia

Gulyás Gábor

Előszó

Nem régóta, mindössze Giorgio Vasari híres könyvének megjelenésétől kezdve nevezzük az úgynevezett „érett középkor” művészetét gótikának. A *goticó*, azaz a *barbár* megjelölés sokáig pejoratív volt, mint ahogyan a „sötét” középkorról is jóideig lesajnáló módon volt szokás nyilatkozni. Jellemző, hogy széles körben képes volt hatást elérni egy olyan teória, amely szerint a 7., a 8. és a 9. századot a történészek csak utólag iktatták be a történetírásba, valójában nem is voltak ilyen századok ... A német Heriberg Illig: *Kitalált középkor* című, magyarul tizenöt évvel ezelőtt kiadott könyve abból indult ki, hogy mivel XIII. Gergely pápa 1582-es naptárreformja hibás volt, három évszázadot kénytelenek voltak beleírni a történelembe. Ezt a feltételezést sokan, sokféleképpen támadták – de minden kétséget kizáróan cáfolni csak egyetlen diszciplína tudta: a régészet. A fennmaradt és előkerült tárgyi emlékek egyértelműen bizonyítják Illig állításának képtelenségét.

Nincsenek „jelentéktelen” korok: a középkor ugyanolyan izgalmas és fontos időszak az emberi történelemnek, mint az antikvitás és az újkor. Ugyanakkor a művészi értékei kevésbé ismertek, ami főként a reneszánszsal útjára indult új művészeti korszakparadigmáknak köszönhető. A nyugati művészet története azóta az antikvitással kezdődik, amelynek a világát a középkor kétségkívül nagyon kevésbé örököltette tovább. Ebben semmi különös nincs: minden új korszak az előző tagadásaként, nem pedig folytatásaként tételezi magát.

Miközben a magyar államalapítást követő évszázadok történelmünk legsikeresebb időszakai közé tartoznak, a kulturális örökségben ez nagyon kevésbé jelenik meg. Gótika Magyarországon? Olyan domináns módon, ahogyan Franciaországban vagy Angliában, mifelénk nem volt. Ráadásul a ciszterciek által épített templomok jelentős része a török hódoltság alatt megsemmisült. A visegrádi vár, a Mátyás-templom vagy a kassai dóm világviszonylatban is figyelemre méltó épület, a Kolozsvári-tesztvérek Sárkányölő György-szobra, a lőcsei szárnyasoltár és a győri Szent László herma is jelentős, született néhány európai szintű miniatúra (leginkább a Képes Krónikába), de ezeken túl alig valami ... A kései értelmezőnek könnyen

az lehet az érzése, mintha a gótika mifelénk csak mutatóban jelent volna meg. Ez hamis lát-
szat. Ahogyan hatalmpolitikai szempontból a középkori magyar királyság Európa jelentős
tényezője volt, úgy a korabeli magyar „magaskultúra” is szinkronban volt a nyugati telje-
sítményekkel. Azt, hogy ez miképpen jelent meg a mindennapokban, legplasztikusabb
módon a régészet képes felmutatni. Egy régészeti kiállítás ambíciója aligha lehet más, mint
hogy ezt ne csupán a szakmai érdeklődőknek tegye meg, hanem az úgynevezett művelt
nagyközönségnek is. A *Pilisi gótika* című kiállítás egy egész világot rekonstruál – látványos
módon, de az előkerült tárgyi emlékek kiállításával hitelesítve. A kövek mögött felsej-
lik egy gondolkodásmód, amely egyszerre volt földhöz ragadt és égbe törő, egyszerre épí-
tett a személyes élményekre és a transzcendenciára. Ez utóbbit az égbolt fölött vélte megta-
lálni: emberalakot formáló szobrai jórészt fölfelé néznek s az épületek is a magasba törnek.
Legnagyobb témája mégis – Isten és a hit enigmáján túl – a *halál* volt. Azt hiszem, soha nem
volt olyan meghatározó része a kultúrának a halállal való számvetés, mint a középkorban.
A kiállítás ezt a gondolkodásmódot is megidézi, amikor a tárlat lehangsúlyosabb helyére
egy sír rekonstrukcióját helyezi. Ki fektetett ott? Hogy került oda? Igazi középkori rejtély,
amit – Umberto Eco *A rózsza neve* című remekműve óta tudjuk – rettentő nehéz felfejteni.
Itt fikciók is vannak, nem csupán tények, mint a szigorú tudományban – ezért is lehet külö-
nösen érdekes a látogatók többségének.

A Pilis mindig is izgalmas hely volt – sötét titkok, legendák, emlékezetes történetek kötőd-
nek hozzá. A kiállítás egy olyan időszak titkait idézi meg, amelyről nagyon keveset tudunk.
Mindemellett ez a szó szoros értelmében hiánypótló, jelentős vállalkozás – régészet, történet-
tudomány és művészet találkozása a kiállítótérben – arra is lehetőséget ad, hogy a múlthoz
való, folyton változó viszonyunkat aktuálisan tisztázzuk a magunk számára. Hogy a középkort
ne „sötétnek”, hanem izgalmasnak lássuk.

Novák Ádám

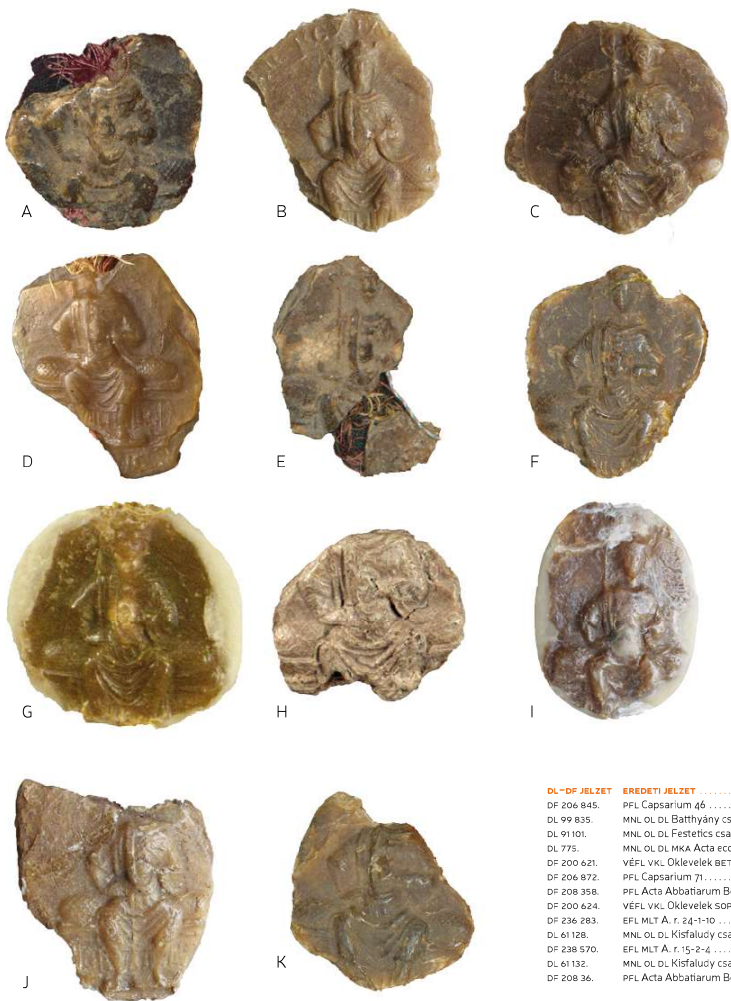
II. András pecsétjei

II. Andrást szélesebb körben nevezetes Aranybullájáról ismerik. Eme középkori „alkotmány” elnevezését hitelesítő jegyről, az aranybevonatú kettős királyi fémpecsétről kapta a nevét, érdemes tehát az uralkodó korának pecséthasználatát ehelyütt röviden ismertetni. Annál is inkább, hiszen András uralkodása alatt indult meg az a folyamat, amely megreformálta az Árpádok pecséthasználatát. Míg elődei – köztük testvére, Imre király is – csupán aranypecsétként használtak kétoldalú pecsétnyomót, a hátoldalán az Árpádok címerével. András ezt a mintát átvette, sőt, egyszerű, vagy más néven nagypecsétje mellett viasz kettős felségpecsétet is használt. Korábban a privilegiális, jogbiztosító okleveleket csak nagypecséttel – ünnepi, kivételes esetekben aranypecséttel – erősítették meg. András idején bizonyíthatóan 1213-tól jelenik meg a kettős viaszpecsét ezeken az okleveleken. Használata uralkodása alatt következetlen, felváltva jelenik meg a nagy és a kettőspecsét. Utódai IV. Béla-tól kezdve már elhagyják az egyoldalú nagypecsétet, és kizárólag a hátlapján az Árpádok, vagy az állam címerét ábrázoló kettőspecsétet használják.

Felvetődik a kérdés, vajon miért 1213-tól jelenik meg ez a fajta pecsétnyomó? Takács Imre 2012-es munkájában a körirat alapján feltételezi, hogy már korábban is használták ezt a pecsétet, bár tudjuk, hogy II. András első nagypecsétje helyébe pont az 1213-as Gertrúd merénylet miatt lépett a második nagypecsét. Nem kizárt, hogy a merénylet hatására készítette el az új kettős vésetet, és kezdte második nagypecsétjével párhuzamosan használni. Elképzelhető, hogy egyik vagy másik közvetlenebbül kapcsolódott személyéhez – hasonlóan a későközépkori uralkodókhoz –, ami illene II. András egyedülálló politikai felfogásához.

Választ azonban addig nem remélhetünk, míg a király 144 eredetiben fennmaradt összes oklevelét ilyen szempontból nem vizsgáltuk. A szigorúan segédtudományi keretek közé szorított pecséthasználati vizsgálat erre fényt deríthet, de ehhez módszeres levéltári kutatás szükséges, hiszen 84 darab oklevelet nem a MNL OL-ban őriznek (DL), hanem más magyarországi és részben külföldi levéltárakban (DF).

← II. András első kettős felségpecsétje, 1214. előlap, DL 99 835., gipszmásolat, BTM 66.1889.1.

1 II. András első kettős felségpecsétje ismert példányainak előlapjai

II. András király első kettőspecsétjének elő- és hátlapjáról gipszmásolat található a BTM 66.1889.1–2. szám alatt. A másolatok két különböző pecsétről készültek.

DL-DF JELZET	EREDETI JELZET	KIADÁS DÁTUMA	JELE
DL 206.845.	PFL Capsarium 46	1213	A
DL 99.835.	MNL OL DL Bathány család Acta antiqua misc 5-6-104	1214	B
DL 91101.	MNL OL DL Festetics család ZALA 1	1216	C
DL 775.	MNL OL DL MKA Acta ecclesiastica 26-14	1220–1230	D
DF 200.621.	VÉFL VKL Oklevelek BETHEREIGH 3	1221	E
DF 206.872.	PFL Capsarium 71	1222	F
DF 208.358.	PFL Acta Abbatiarum Borsmonostor 8	1224	G
DF 200.624.	VÉFL VKL Oklevelek SOPONYA 1	1224	H
DF 236.283.	EFL MLT A. r. 24-1-10	1231	I
DL 61.128.	MNL OL DL Kisfaludy család 6	1231	J
DF 238.570.	EFL MLT A. r. 15-2-4	1232	K
DL 61.132.	MNL OL DL Kisfaludy család 10	1232	L
DF 208.36.	PFL Acta Abbatiarum Borsmonostor 9	1233	M

Jelen kiállítás keretében II. András első kettős felségpecsétjének Magyarországon fellelhető – 11 darab – előlapi pecsétképét fotómásolatokon keresztül közzétesszük. Ép példánya nem ismert, a meglévő töredékekből biztosan állíthatjuk, hogy előlapjának mintájául az első nagypecsét, hátlapjául pedig Imre király aranypecsétje szolgált. Eme csupán töredékesen ránk maradt értékes forrás részleges rekonstruálására jelent megoldás a 3D technika. Ha az összes példány ilyen technika segítségével digitalizálásra kerülne, egy közel teljes, részleteiben sokkal gazdagabb pecsét-tani forrás állhatna a történettudomány rendelkezésére.

A kb. 106 mm átmérőjű, természetes viaszú kettőspecst leírását Takács Imre a következőképpen adta meg: „Az előoldalon trónuson ülő uralkodó. A trónus árkádsorral díszített homlokzatú, alacsony pad, rajta átlós gravírozással díszített, domború párna, előtte négyszögű zsámoly. A nyitott koronát három lilium díszíti. A karok a test közelében: a behajlított jobb kézben lilomos végű jogar, a mellkas elé emelt balban kereszt országalma. A lábtartás felfelé szétnyíló. A ruházat háromrétegű. Az alsó réteg hosszú tunika, fölötté rövidebb felsőruha, könyöknél végződő ujjakkal, felül köpeny, amelyet a jobb vállon csatoltak össze. A hátoldalon hegyes talpú, kerekített sarkú háromszögpajzs, kilencszer vágott, plasztikusan tagolt, a páratlan mezőkben a heraldikai jobb irányba futó oroszlánokkal (2 3 3 2 1).”

2 II. András aranybullájának műanyagmásolatáról készült 3D scannelt másolat fotója

Az aranybulla műanyag másolata MKCS VB. 1168., gipszmásolata a BTM 66.188.71–2. jelzet alatt található. 3D nyomtatott fém másolatot őriz az MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport 2016.4. számon

Köriratának szövege az előoldalon: ANDREAS D(E)I GRACIA VNGARIE DALMACIE CROACIE RAME S(ER)VIE REX. A hátoldalon: SIGILLVM SECVNDI ANDREE REGIS TERCII BELE REGIS FILII. (Bodor, 2001. Takács, 2012) **1**

A nevezetes Aranybulla oklevél eredetiben nem maradt fenn, így II. András aranypecsétjét csak más eredeti oklevelekről ismerjük. **2** Ezek közül egyet a MNL OL DL-ban őriznek a 39 250. jelzet alatt. Az 1221-ben kelt oklevél függő kb. 67 mm átmérőjű, 9 mm vastagságú aranypecsét leírását Takács Imre készítette el.

„Üreges érem, két préselt, kör alakú, és egy hosszú, szalag formájú aranylemezből összeforrasztva. Tetején és alján a függesző zsinór számára hagyott nyílás, a felsőn négyzetű fedőlemezzel eltakarva. Az előoldalon trónuson ülő uralkodó képmása. A trónus két oszlopon álló, párnával fedett, alacsony pad, előtte íves zsámoly. A zsámolyt és a párnát átlós vonalháló díszíti. Az alak fején nyitott lilomos korona, amely alól kétoldalt dús hajfürtök bukkannak elő. A plasztikus arc részletesen kidolgozott. Karjait teste közélébe vonja: a térdre helyezett jobb kézben lilomos végű jogar, a mellkas elé emelt balban kereszt országalma. Az öltözkész hosszú tunika és köpeny, amelynek anyaga elől a lábakra fektetve átlós redőkbe rendeződik. Az alak feje mellett jobbra sugár irányú vonalakkal osztott kör, balra hold-sarló, benne örvénylő forma. A hátoldalon hegyes talpú, kerekített sarkú, hétszer vágott háromszög-pajzs plasztikus tagolással. A kiemelkedő, páros mezőkben állatfigurák: a második, negyedik és hatodik mezőben középre helyezett pajzsocska felé forduló oroszlánpár, a nyolcadikban egyetlen, balra forduló, hátrafelé tekintő oroszlánalak. Sorközépre helyezett interpunkcióval tagolt köriratát vonalkeret fogja közre.”

Az előoldal körirata:

ANDREAS D[E]I GRA[CIA] VNG[AR]IE
DALM[ACIE] CH[R]OAC[IE] RAME S([R])VIE
GALIC[IE] LODOMERIE Q[UE] REX.

A hátoldal: SIGILLVM SECVNDI ANDREE

TERCII BELE REGIS FILII.

(Takács, 2012) ³

II. András korából további három nagypecsétet (1205–1213–1229–1235) ismerünk, valamint uralkodásának utolsó évében tűnik fel a második kettős felségpecsétje. (Bodor, 2001. Takács, 2012)

3 II. András aranybullájának műanyagmáskolatáról készült 3D nyomtatott fém másolat fotója

TRODALOM

BODOR, 2001. • KUMOROVITZ, 1937. • KUMOROVITZ, 1944. [1993.] • Megpecsételt történelem. • RÁCZ György: A magyar királyi udvar 13. századi oklevelei. In: Királylányok messzi földről, 264–269. • Sigilla regum. • TAKÁCS, 2012. • ZSOLDOS Attila: II. András Aranybullája. Történelmi Szemle 53 (2011) 1–38.